

Ötvös István

EGY NYUGATI ÉRTELMISÉGI ESETE A KÖZÉP-EURÓPAI TÁRSADALMI ALTERNATÍVÁKKAL

Duncan Shiels: *A Rajk fivérek*. Vince Kiadó, Budapest, 2007, 2595 forint

Shiels könyve nem történelemkönyv. Sokkal inkább a rácsodálkozásé, mint amikor a biológus addig ismeretlen organizmussal találkozik, és ráeszmél, valahol a világegyetemben ilyen is létezik. Számára furcsa ez az egész történelem.

El kell ismernünk a dolog határozott pikantériáját. Adva van a nem éppen egyszerű képletű magyar történelem, benne – csak a példa kedvéért, mert mást is lehet említeni – a Rajk familia, aztán meg érkezik a nyugati – esetünkben brit – újságíró, aki megpróbálja megérteni, mi is történt. Shiels bevallja, nem történelmi elemzést kívánt közreadni, hanem egy család történetén keresztül próbált láttelepet adni valamiről, ami egy igazi nyugati számára szinte megérthetetlen. Ott – legalábbis innen nézve – tisztábbak a képletek: a náci a náci, a kommunista a kommunista. És reménykedhet a honpolgár, hogy ha kicsit később is, de minden a helyére kerül egyszer.

A könyv elgondolása világos és érthető: a Rajk testvérek közül kettő valóban eljut a látszólag legeléesebb ellentétig: a nyilas mozgalomig és a kommunista pártig. (Ha valaki jobban ismeri a magyar történelmet, nincs ennyire meglepve. Volt, aki egy személyben tudta megtestesíteni a két „végletet”, és gyaníthatóan csupán a biológia törvényszerűségei akadályozták meg abban, hogy a demokratát is eljuttassa – túl kései volt számára a rendszerváltozás.)

Szóval adott egy székelyudvarhelyi család, a Rajkok, a társadalomnak inkább az alsó szélén, szakajtónyi gyermekkel. Beüt az I. világháború, halál, pusztulás, forradalmak, Trianon és Horthy Miklós. A család az elszakított Erdély és Magyarország között valahol félúton, de inkább az innenső felén próbál kapaszkodni, és kiutat keresni sokmillió társával együtt. Ez utóbbi feladat nem mutatkozott egyszerűnek, annál is inkább, mert igazából nem álltak rendelkezésre jó választások. Legfeljebb csak rosszak és még rosszabbak. A család nagyobbik része mégis beilleszkedik a létező Horthy-korszakba, és megpróbál anyagilag is érvényesülni – nem is teljesen sikertelenül. Két Rajk fiú lóg ki a sorból – persze ez a kilógás csak utólag látszik –, a nyilas Endre és a kommunista László.

A jelenség tulajdonképpen nem teljesen ismeretlen, és nem is igazán egyedi, bár a nagyközönség történelmi tudatába nem ivódott be mélyen. Nem teljesen ismeretlen, hiszen azért erről már lehetett hallani, és nem egyedi, mert a magyar glóbuszon élt néhány ilyen család, említhetnénk például a Major családot, akik közül a színész Tamás a kommunista mozgalomhoz kötötte életét, míg testvére, Gábor a baloldalinak még véletlenül sem tekinthető Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége tagjaként ismert. Azonban a társadalom tudatába a jelenség nem ivódott be, az elkanászodott rokonokról mélyen hallgatott a család, s a hivatalos és félhivatalos közvélemény-formálók sem reklámozták.

Shiels nem is akar történelemkönyvet írni, ami egyáltalán nem baj, az apróbb tévedésekre kár szót vesztegetni. Az viszont már sokkal fontosabb probléma, hogy időnként nem veszi észre a nyilvánvaló ellentmondásokat. A Horthy-korszakról szólva finoman bár, de átveszi azokat a toposzokat, amelyek pontosan az általa bemutatott család történetével nem illeszkednek. Az kétségtelenül igaz, hogy a Horthy-korszak nem volt minden magyar politikai valóságok legkiválóbbika, de azon mégis érdemes lett volna csak futtában elgondolkodni, hogy a cipész Rajk fiai közül többen eljutnak a diplomáig, egyikük Darmstadtból érkezik vissza, László pedig a franciaországi Besançonban is tanul. Kilátástalanságról és eszmei bezárkózásról beszél, miközben szereplőink úgy utaznak Párizsba, ahogy a mai középosztály sem nagyon. Úgy tűnik, mintha nem venné észre, a korszak tere és háttere egy ilyen felemelkedésnek is, amely persze nehézségekkel és áldozatokkal jár, s bizonynyal jobb lett volna, ha könnyebben és még több ember számára adatik meg.

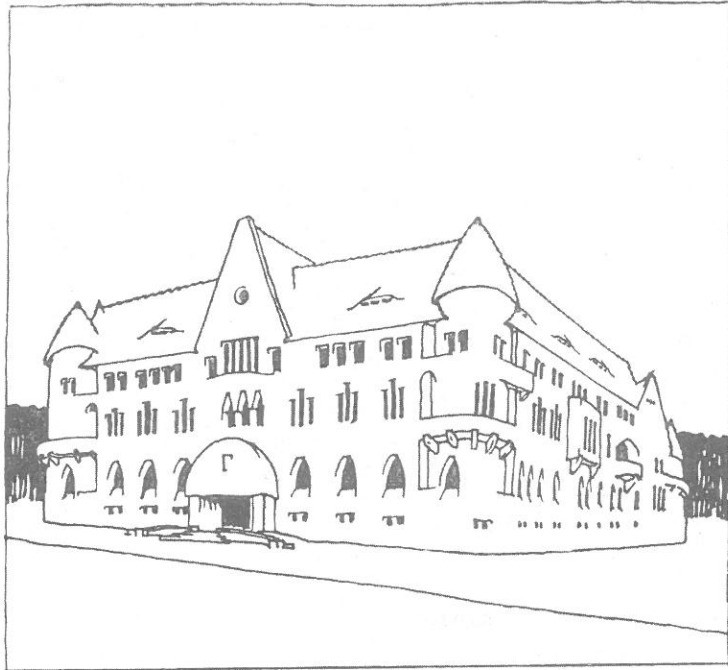
Ugyanakkor nehezen érthető, hogy Rajk László franciaországi találkozása a marxista eszmével miért van úgy beállítva, mint valami hallatlan szellemi fejlődés. Hiszen a középosztályosodás nehézségeivel valóban nehéz megbirkózni, és a két világháború közötti társadalmi struktúra valóban meglévő merevsége természetesen együtt járt a gyors változásba és változtatásba vetett hittel. Ezzel megérkeztünk a probléma középpontjába. A '30-as évek szellemi világában két olyan eszmerendszer jelent meg, amely azzal kecsegtette azokat, akik hajlandók voltak vállalni ezeket, hogy segítségükkel azonnal és gyorsan rákerülhet az egész társadalom a modernizáció és a reform útjára. Nem mellesleg még az osztály-korlátokat is átlépheti. Ha akarja a társadalom, ha nem. Történetünkben ez a legproblematisabb.

Itt válik világossá, hogy a Horthy-korszak egyik legkomolyabb problémája az ideológiai hiány. A rendszer nem tudott mit kezdeni sem a társadalmi energiákkal, sem azzal a traumával, amit a békediktátum okozott. A Trianon-kriszise valójában – vázlatosan – három válaszféle született. Kicsit leegyszerűsítve a hivatalos verzió az – amire a társadalom sajnos azóta is vevő –, hogy a társadalomnak voltaképp nem kell tennie semmit, hiszen majd a kormány elvégzi a munka oroszlánrészét, természetesen úgy, hogy valamilyen protektort keres a nagyvilágban. Ehhez képest csak kis különbséget mutat Szálasi Ferenc és a szélsőjobboldal verziója: ők a náci Németországot tekintették kizárólagos protektornak, cserébe teljesítették annak összes politikai és gazdasági elvárásait. Míg végül – és hatásában ez sem múlt el nyomtalanul – megszületett a kommunisták válasza: a szocialista népek testvéri közössége majd úgyis megold mindent, a nemzeti kérdést is. Nincs is szükség másra, csak az eszme végső győzelmére.

A három gondolkodásmódnak van néhány eleme, amely nagyon furcsa hasonlóságot mutat, még akkor is, ha megjelenésükben teljesen különböznek. Az első azonosság az, hogy a társadalomra voltaképp egyik sem kíváncsi. Majd „mi megmondjuk”, majd „az eszme elintézi”, majd „a párt tudja”; a társadalom pedig viselje ezt türelemmel és a szebb jövőbe vetett bizalommal. A másik azonosság, hogy mindhárom valamilyen nagy rendszer egyik alrendszereként tekint az országra. A Szálasi-féle gondolkodás alfája és omegája, hogy az ország jól beilleszkedjen a német élettérbe, a kommunista szerint a szocialista táborba – amelynek persze vezető ereje a Szovjetunió –, de voltaképp a bethleni gondolkodás is hasonló, csak a „nagy közösség” körvonalai, amelyhez csatlakozni kell, elmosódottabbak.

Boldog az a nép, aki a jó és a rossz között választhat. Mert ha a rosszat választja, és felismeri, még mindig rátalálhat a helyes útra. Ennek a népnek ebben az időben nem volt jó választási lehetősége, csak a rossz megoldások között választhatott.

Ami ezek után következett, már nem számított különlegesnek. A kommunista Rajkot azért megmenti a nyilas Rajk, a nyilast azért nem bántja a kommunista. És itt mutatkozik meg, hogy nagyon jó, hogy megszületett ez a könyv: ha már semmi más nem, a család még mindig megmarad nekünk.



A maros-tordai vármegyeházterv hátsó frontja (Kós Károllyal közösen)